

DILEMELE RESTAURĂRII

Între conservarea integrată și compromisurile necesare

Într-o încercare de abordare a complicităților probleme ale patrimoniului construit, un punct de pornire îl poate constitui descifrarea nodului de contradicții generate de legitima obligație de conservare a valorilor și varii factori care intervin din sfere diferite – economie, societate, tehnică, educație etc. Cum în mare parte asemenea contradicții decurg din reale și adesea justificate realități, actul de protecție/restaurare se conturează ca fiind un proces de compromis, de echilibrare a unor interese disjuncte. Cunoașterea termenilor acestei serii de contradicții care declanșează dilemele restauratorului îi pot facilita deciziile printr-o evaluare a posibilităților cedări și îl pot înarma cu argumente în confruntările de interese și opinii.

Aceste contradicții, ca și necesarul compromis care au existat în fapt încă de la configurarea ideii de conservare a patrimoniului arhitectural, transpar din însuși conceptul de conservare integrată.

Între **Carta de la Veneția**, devenită acum un *monument istoric* doctrinar, și documentele internaționale recente, concepțiile au evoluat către extinderea treptată a ariei protecției, de la scara zonală la cea a orașului și a teritoriului. Conceptul de conservare integrată asociază procesul de protecție/restaurare, conservator în esență, celui dinamic al dezvoltării urbane, controlată prin sistemul de planificări și reglementări. Esența acestui mod de a pune problema este trecerea de la conservarea pasivă la cea activă, de la restaurarea ca scop în sine la restaurarea ca expresie a interesului comunității.

Conservarea integrată, așa cum a fost concepută, ca o particularizare a dezvoltării durabile a localităților, încearcă să impună continuitatea în dezvoltare, organicitatea intervențiilor în defavoarea fracturilor urbanistice, arhitecturale și, nu în ultimă instanță, sociale.

Conservarea activă devine astfel mai mult decât o preocupare secundară în elaborarea politicilor de dezvoltare urbană, ci o orientare de principiu a acestora. Abordat de pe această poziție, patrimoniul construit, supus protecției datorită interesului public pe care îl reprezintă, depășește sfera proprie, a valorilor istorice, estetice, memoriale ce îl definesc, integrându-se valorilor sociale, economice, supunându-se implicit impactului – adesea agresiv – al necesarelor racordări la evoluția macrosistemului din care face parte.

Conservarea integrată apare ca un concept benefic dar care induce un întreg sistem de contradicții, de divergențe de interese – reale ori subiective –

accentuându-le pe cele deja existente în procesul de protecție a patrimoniului construit.

Din coroborarea prescripțiilor axiomatiche ale **Cartei de la Veneția** cu principiile conservării active, se conturează dilemele restauratorului pus în fața unor opțiuni rezultate din realitatea unor divergențe de interese.

În esență aceste divergențe apar între dorința profesională și legală a conservatorului de a proteja integritatea substanței originare a construcției, ansamblului sau sitului investit, din interes public, cu statut juridic de monument și un alt interes public sau privat, cel de a integra istoria într-un proces de continuitate firească, în structuri viabile.

Restauratorului îi revine în consecință rolul de a propune căile de echilibrare a celor două categorii de interese, decizia și responsabilitatea pentru actul final constituind atribuția esențială a protectorului – Comisia de specialitate investită în a reprezenta interesul public privind monumentele, ansamblurile și siturile istorice.

Apare necesară în consecință, o definiție a cuplurilor de interese divergente rezultate din relația conservare-integrare, termeni statuați doctrinar în documentele internaționale actuale. Aceste cupluri apar atât în cazul construcției monument, cât și în cel al ansamblului/zonelor/teritoriului.

Conservare/reutilizare

Utilizarea într-o formă viabilă a obiectului protejat este o condiție a supraviețuirii acestuia. Contradicțiile apar însă între funcțiunile originare ale clădirii/ansamblului și nevoile contemporane. Există foarte puține categorii de construcții în care funcțiunile și modul lor de organizare inițial s-au menținut. Este cazul arhitecturii de cult deși, la o analiză atentă, au apărut numeroase modificări în utilizare, aparent neesențiale, dar care au implicat și implică schimbări spațiale¹. La polul opus se situează acele programe care au devenit caduce: societatea modernă, de pildă, nu mai are nevoie de o arhitectură de apărare. Între aceste extreme se plasează un număr mare de categorii de programe a căror integrare impune fie schimbarea radicală a funcțiunii inițiale, fie modificarea acesteia la nivelul concepțiilor și necesităților actuale. De-a

¹ Printre acestea, interzicerea folosirii lumânărilor în interior pentru protecția frescelor obligând la amenajări speciale, sau mărirea spațiului naosului prin unificarea cu pronaosul, ca urmare a creșterii numărului de membri ai parohiilor.

lungul timpurilor, acest proces de schimbare a funcțiilor – necontrolat – a fost o constantă a evoluției așezărilor umane, vădind atitudinea pragmatică a societății de a valorifica fondul construit existent. Oamenii secolelor trecute au trăit împreună cu trecutul lor, folosindu-l, adaptându-l, transformându-l permanent. Creșterea unui cartier pe grădinele arenelor din Nîmes nu este în fond altceva decât o conservare integrată avant la lettre.

Dorinței de conservare a integrității construcției originare i se opune deci necesitatea unor intervenții menite să reorganizeze spațiile pentru noua utilizare, sau pentru modernizarea celei inițiale. Din unghiul de vedere al conservatorului, soluția optimă, dar evident neviabilă, ar fi cea de încremenire în forma originară. Numeroase experiențe demonstrează, în egală măsură, că transformarea oricărui monument în muzeu este departe de a reprezenta o utilitate acceptată, o reală integrare socială. Este greu de imaginat că o bancă modernă poate utiliza integral spațiile unei bănci proiectate în secolul XIX după cum, în alte cazuri, rațiuni economice, de politică urbană, opțiuni ale proprietarului sau incompatibilități spațiale conduc spre o nouă funcțiune. Restauratorul este pus astfel în fața unui necesar compromis, având ca principal instrument operant selectarea acelor funcțiuni oportune care să conducă la un minim de alterări a configurației originare a clădirii și eliminarea celor evident agresive². Funcțiunile noi implică și intervenții noi, apărând pericolul unei răsturnări de echilibru care, după Françoise Choay, poate genera o „dezistoricizare” a monumentului³.

Conservare/modernizare a echipării.

Schimbările survenite în modul de locuire, în tehnicile instalațiilor de încălzire, iluminat, apă, canalizare etc., generează incompatibilități în raport cu prezervarea substanței originare a construcțiilor. Se definește o altă dilemă: echipare „istorică” sau „modernă”, câștigul de cauză revenind, evident, celei de-a doua opțiuni. În această situație restauratorul trebuie să se îndrepte către acele soluții care implică sacrificii minime. Există însă situații în care o echipare modernă poate deveni nocivă clădirii monument, exemplul cel mai edificator fiind cel în care o instalație nouă poate altera echilibrul termic existent, antrenând efecte secundare. Se conturează astfel un alt compromis necesar, rezultat din conceptul de conservare integrată.

² În acest spirit, Alberto Sartoris afirmă că „din vechi nu se poate face nou dar vechiul poate fi eliberat pentru a se proceda înțelept la o armonie de reanimare, la o adevărată reînviere” (*Riflessioni sulla città integrata e sul costruire nel vissuto*, în „Anastilosi”. *L'antico; il restauro, la Città*, Editori Lateraza, p. 143).

³ Autoarea se referă la „transferul de valori prin inserția prezentului în trecut, dar nu printr-un obiect construit” (*L'allégorie du patrimoine*, Paris, 1992, p. 173).

Asigurarea stabilității clădirilor cu statut de monument conduce, în general, la cele mai traumatizante intervenții, situând restauratorul în fața unor probleme de maximă dificultate. Soluția optimă din punctul de vedere al conservatorilor ar fi revenirea la tipul originar de structură, implicit la utilizarea materialelor și tehnicilor de construcție tradiționale (formulă pentru care optează, între anumite limite, școala engleză de restaurare⁴). Asemenea situații se întâlnesc însă extrem de rar. Îmbătrânirea materialelor, deteriorări grave ale structurii, defecte de concepție și execuție inițiale și, nu în ultimă instanță, gradul de seismicitate al anumitor zone impun consolidări importante. Intră în discuție opțiunea între o consolidare „grea” și o consolidare „ușoară”, pe cât se poate reversibilă, între folosirea sau evitarea materialelor artificiale de tipul betonului armat, unele insuficient validate în timp. Dacă inginerii structuriști susținută de legislația specifică tind spre crearea unei noi structuri, conformă normelor (introducând sau nu în calcule și capacitatea de rezistență a structurii originare), restauratorul trebuie să caute calea minimului sacrificiu.

În zone cu grad mare de seismicitate problemele devin acute, responsabilitatea celui care concepe consolidarea este maximă iar normele de protecție împing către intervenții dintre cele mai brutale. Se conturează o altă zonă a compromisului posibil a fi rezolvat prin cedări ale restauratorului și profesionalism inventiv al structuristului, pe fondul unei adaptări a legislației la particularitățile construcției monument.

Conservare/integrare urbană.

Dacă primele contradicții definite – care, de altfel, decurg din stipulațiile *Cartei de la Veneția* – sunt rezultatul unor confruntări relativ simple de interese, iar compromisurile necesare se situează între limite firești, transferul problemelor conservării la scara organismului urban generează stări conflictuale care antrenează multiple interese. La acest nivel compromisul necesar presupune un grad superior de responsabilitate. Într-o oraș contemporan și valorile sale patrimoniale se creează relații posibile și imposibile, compatibilități și incompatibilități. Fracturile produse în structurile urbane începând din momentul declanșării revoluției industriale, accentuate pe parcursul secolului XX, cu o accelerare în anii 60–70, au generat discontinuități fizice, funcționale, estetice în defavoarea centrelor vechi⁵.

⁴ „Utilizarea tehnicilor și materialelor tradiționale este de o importanță esențială. Totuși, acolo unde metodele tradiționale nu sunt adecvate conservării caracteristicilor culturale, pot fi completate prin utilizarea tehnicilor moderne care trebuie să fie reversibile, probate prin experiențe și aplicabile la scara proiectului și la mediul său climatic” (Bernard M. Feilden, *Conservation of Historic Buildings*, Oxford, 1994, p. 9).

⁵ Leonardo Benevolo apreciază că „orașul antic este cel care a precedat revoluția industrială și primul model coerent care a derivat din aceasta, cel haussmannian sau post-liberal” (*Trasformazione urbana e permanenza della città antica*, în „Anastilosi”, p. 74).

La nivelul unei aşezări, contradicţiile devin acute opunând interesul public, naţional sau local, de protecţie a fondului istoric, unui alt tip de interes public al comunităţii, cel îndreptat către rezolvarea unor probleme vitale de dezvoltare, modernizare, circulaţie etc. Se suprapune interesul privat, al celor al căror drept de proprietate este lezat de restricţiile şi reglementările menite să asigure protecţia valorilor istorico-arhitecturale.

Un oraş-muzeu nu are şanse de supravieţuire, lipsit fiind de impulsul vital al activităţilor umane obişnuite. Formula centrelor istorice transformate în zone preponderent turistice pentru „cultura de consum” a epocii noastre, sub aparenţele înviorării activităţilor, s-a dovedit că este generatoare a ceea ce Françoise Choay numeşte „efecte perverse”⁶, adesea distructurante pentru viaţa comunităţii. Soluţia nu poate fi decât o abordare a patrimoniului construit ca o componentă necesară a oraşului în care, în consecinţă, trebuie să se integreze firesc, vizual şi funcţional, social şi urbanistic. Este motivul pentru care **Carta Europeană a Patrimoniului Arhitectural**⁷ precizează: „conservarea patrimoniului arhitectural depinde în cea mai mare măsură de luarea sa în atenţie în planurile de amenajarea teritoriului şi de urbanism”.

Conservarea activă – altfel singura cale viabilă – face ca termenii compromisului să se multiplice; conservatorului purist i se opun presiunile urbaniştilor, ale autorităţilor locale cu argumente care decurg din reale nevoi ale locuitorilor, ale investitorilor domici de a exploata la maximum terenurile. Intervine frecvent şi o insuficienţă asumare a identităţii istorice a aşezării de către înşişi locuitorii ei, care pot prefera modernitatea unităţilor şi a formelor. Concilierea unor asemenea interese – reale de ambele părţi – presupune cedări reciproce. Sacrificarea unei construcţii sau a unui ansamblu de valoare istorică poate să se justifice printr-o „cauză de utilitate publică” – cazuri au existat şi vor mai exista – dar extinderea sau generalizarea unor asemenea intervenţii poate deveni periculoasă. Carta Europeană a Patrimoniului Arhitectural, reluată în **Declaraţia de la Amsterdam**⁸ sugerează căile de urmat care se situează în zone de decizie şi acţiuni diferite.

Propunând „o identificare, delimitare şi protecţie prin reglementări specifice a zonelor cu valoare istorică”, **Declaraţia** se adresează legislaţiei ca bază a controlului, adesea incomod, al atitudinilor în raport cu fondul construit.

O a doua treaptă implică schimbări doctrinare importante: **Declaraţia** militează pentru „o planificare

⁶ „Cult sau industrie, practicile patrimoniale sunt ameninţate de autodistrugere graţie tocmai succesului de care se bucură, mai precis de către fluxul debordant al vizitatorilor trecutului”. (Franoise Choay, op. cit., p. 177).

⁷ Adoptată de Comitetul de Miniştri al Consiliului Europei, 26 sept. 1975.

⁸ Adoptată de Consiliul Europei, Congresul patrimoniului arhitectural european, 24 oct. 1975.

urbană pe termen lung” şi pentru „un nou urbanism bazat pe cooperare permanentă cu specialiştii în conservare”. Această cooperare ar putea deveni sursa echilibrării intereselor divergente ale profesioniştilor antrenaţi în procesul de orientare a dezvoltării aşezărilor. Dialogul între urbanistul profesionist şi conservatorul profesionist cere însă un limbaj comun obligând la asimilarea, de către ambele părţi, a unor cunoştinţe aparţinând meseriei celuilalt. Poate că cea mai importantă concluzie care s-ar desprinde din principiile **Cartei** şi ale **Declaraţiei** este cea a necesităţii reevaluării doctrinelor urbanistice, implicit a formării profesioniştilor, în spiritul care decurge din obligaţia integrării active a patrimoniului construit în sistemul urban. Françoise Choay este mai radicală în afirmaţia conform căreia ştiinţa actuală a urbanismului este caducă spunând că: „oricare ar fi nostalgiile unora şi alibiurile altora, noi am intrat în era post-urbană”⁹.

Presupunând îndeplinire în totalitate aceste deziderate, atât restauratorul cât şi urbanistul specializat nu pot evita compromisurile în ambele direcţii: fie o demolare a unor valori, fie o corectare sau renunţare la anumite formule concepute la nivelul oraşului.

Conservare/creativitate.

Alte dileme apar la nivelul ansamblurilor în cazul inserţiei unor construcţii noi, arhitectul având a decide între arhitectură „în stil”, neutră sau orgolios modernă. Este o zonă în care se intersectează dorinţa conservatorului de a reface imaginea ansamblului şi opţiunile arhitectului, uneori susţinut de beneficiar, de a-şi manifesta personalitatea şi de a se racorda la curentele contemporane. Cum o arhitectură mimetică este neconformă doctrinar (prin însăşi prescripţiile **Cartei de la Veneţia**), un echilibru între conservatorul protector şi arhitect nu se poate realiza fără o deschidere către modernitate a primului şi o cultură profundă, capabilă a induce modestia celui de-al doilea în faţa unor valori validate de timp, de a le înţelege spiritul şi de a-l continua. Este ceea ce a afirmat (şi a confirmat) G. M. Cantacuzino: „personalitatea în arhitectură e o chestiune de cuviinţă, care reiese tocmai din felul cum se suportă o disciplină şi pe urmă este vorba de a înfăptui o atmosferă unitară, nu de a exterioriza o colecţiune de personalităţi”¹⁰.

Conservare/economie.

În cazul unor aşezări care deţin un fond patrimonial – şi este cazul mării majorităţi a oraşelor – politicile urbane se află în faţa unei situaţii cu un grad superior de complexitate. Abordările problemelor oraşului în temeiul conservării integrate complică operaţiunile necesar a fi întreprinse şi implicit le scumpesc.

⁹ Op. cit., p. 185.

¹⁰ Arhitectura românească de azi, în „Izvoare şi popasuri”, p. 370, Buc. 1977.

Conservatorii li se opun restricții financiare inerente: posibilitățile întotdeauna limitate ale comunității de a investi suplimentar pentru a-și proteja patrimoniul și dorința legitimă a proprietarilor de a extrage maximum de profit din clădiri și terenuri, indiferent de valoarea istorică a acestora, ideea conform căreia o restaurare este mai costisitoare decât o construcție nouă. În această situație conservatorul apare singur în fața tuturor, într-o luptă dificilă, opunând subtile argumente culturale unor argumente concrete, economice. În distribuirea banilor publici (ai statului sau ai comunităților locale) există tendința de a încuraja finanțarea acelor activități cu profit maxim și rapid. Pe de altă parte, situarea zonelor istorice în centrul așezărilor mărește valoarea terenurilor, ceea ce conduce la dorința de ocupare intensivă a acestora. Prin reducerea la absurd, Paolo Leon și Pier Antonio Valentino, consideră că „o aplicare a criteriului cost/opunitate ar fi condus la distrugerea Colosseului și la înlocuirea lui cu un fast-food”, motiv pentru care susțin că „este necesar de a asocia strâns naturii culturale a bunului o calificare economică, de instrument pentru dezvoltare și ocupare” (a forței de muncă)¹¹.

Este motivul pentru care toate documentele internaționale recente, inclusiv **Declarația de la Amsterdam**, situează în centrul preocupărilor „depistarea căilor economice care să asigure revitalizarea centrelor istorice”. Domeniul economic este cel care, în ultimă instanță, colectează toate contradicțiile, dilemele și compromisurile necesare pe care le implică protejarea și preservarea patrimoniului. Revitalizarea centrelor istorice, cheia integrării acestora, înseamnă găsirea unor direcții de dezvoltare în concordanță cu nevoile sociale ale comunității implicate în soluțiilor economice – financiare și fiscale – necesare. Dialogul între conservatorii protectori ai trecutului și celelalte părți nu poate conduce la rezultatele necesare dacă se eludează căile concrete, economice de realizare a unor programe pe termen mai scurt sau mai lung. Echilibrarea dintre procesul de protecție/restaurare și limitele financiare ale comunității este o zonă care generează cedări care pot avea consecințe grave. În acest sens **Carta de la Amsterdam** cere „implicarea autorităților locale în procesul de conservare integrată” dar restauratorul trebuie să fie înarmat, la rândul său, cu argumente convingătoare.

Conservare/societate.

Aliații posibili ai conservatorilor pot fi chiar locuitorii pentru educarea și implicarea cărora în protecția patrimoniului construit militează documentele internaționale recente. Această educație nu înseamnă

¹¹ Paolo Leon, Pier Antonio Valentino, *La valutazione costi/benefici nei piani d'intervento sui beni culturali*, în „Anastilos”, p. 125.

numai informarea primară cu privire la valorile de care beneficiază. Mult mai importantă este recunoașterea de către locuitori a faptului că aceste valori le creează propria identitate generând un mediu în care istoria se conectează prezentului și care induce un sentiment de stabilitate și de apartenență la comunitate. Leonardo Benevolo afirmă că „echilibrul unui mediu de viață cere stabilizarea raportului dintre persoane și locuri, gradualitatea modificărilor”, apreciind ca esențial rolul cadrului construit: „vitala exigență a comunicării cu trecutul trebuie să parvină pe căi mediate, pornind de la măturile fizice încă prezente în mediul nostru cotidian”¹².

Este importantă, în egală măsură, receptarea de către populație a potențialului de utilizare a arhitecturii vechi, datorat tocmai încărcăturii istorice, estetice, simbolice de care beneficiază (care induce acel „snob effect” asupra investitorilor și utilizatorilor), dar și a valorii economice incluse.

În acest mod indirect, persuasiv și de lungă durată, se poate anihila sau atenua dorința de modernitate cu orice preț ca expresie a interesului locuitorilor și care intră adesea în contradicție cu ideea de protecție. Și aceasta pentru că scopul esențial al prezervării valorilor trecutului este o expresie a interesului public, sintetizat în **Declarația de la Amsterdam**: „Continuitatea istorică a mediului trebuie să fie păstrată dacă dorim să menținem sau să creăm un cadru care să-i facă pe indivizi capabili de a-și găsi identitatea și, în ciuda schimbărilor sociale abrupte, de a se simți în securitate”.

Din încercarea de a defini acele confruntări de interese divergente care apar între procesul de conservare și cel de integrare, generatoare ale dilemelor restauratorului în elaborarea deciziei, se pot desprinde unele direcții posibile de acțiune.

O opoziție de interese implică un dialog, iar dialogul, un același limbaj. Decurge de aici necesitatea apropierei printr-o pregătire complexă a profesioniștilor implicați, fie ei conservatori, restauratori, urbanisti, arhitecți, economiști etc.

Un dialog nu poate fi tranșat decât prin cedări reciproce de ambele părți. Decizia restauratorului este în ultimă instanță un compromis dar calea trebuie să fie cea a compromisului minim, recunoscând și echilibrând celelalte interese. Ideea compromisului necesar trebuie să fie însă asumată de toți cei care participă sau de care depinde protecția/restaurarea/integrarea, de conservatori ca și de urbanisti, de economiști, autorități locale și populație. Această posibilă convergență de poziții prin acceptarea compromisurilor este o condiție pentru conservarea activă a patrimoniului construit. Este ceea ce susține și Françoise Choay: „Din momentul în care va înceta să fie obiectul unui cult irațional și al unei puneri în

¹² Leonardo Benevolo, *op. cit.*, p. 79.

*valoare necondiționată, spațiul patrimonial ar putea deveni terenul neprețuit al rapelului către noi înșine și către viitor*¹³.

O dată definite cuplurile de interese divergente și acceptată ideea compromisurilor minime, pot fi descifrate și diferențele de pondere, intensitate și calitate ale acestora în arii culturale distincte. Din această realitate rezultă și particularizările doctrinare sesizabile în politicile de restaurare regionale. Un singur exemplu poate fi edificator: relația conservare/consolidare cere răspunsuri diferite în funcție de gradul de seismicitate al locului. Se adaugă și alte criterii nu

mai puțin importante: potențialul economic al comunităților, gradul de cultură al populației, sistemul administrativ, tradițiile etc.

O nuanțare a doctrinelor și reglementărilor pentru fiecare țară poate fi benefică. Pornind de la exemplul **Cartei italiene** din 1972, o similară Cartă ar putea particulariza doctrinele de restaurare unanim recunoscute la condițiile economice și cele culturale, la tipul de administrație, la gradul de seismicitate, la tipologia așezărilor rurale și urbane din țara noastră.

SANDA VOICULESCU

¹³ Françoise Choay, *op. cit.*, p. 198.